

❑ **Görkəmli ictimai-siyasi xadim, istedadlı publisist, istiqlal mücahidi Mirzə Bala Məhəmmədzadənin yaradıcılığında və ictimai fəaliyyətində azadlıq, azərbaycançılıq ideyası, dövlətçilik məsələsi, müstəqilliyin qorunub saxlanılması problemi mühüm yer tutur. O publisistik əsərlərində xalqımızın istiqlal məfkurəsini casarətlə müdafiə edir, düşüncələrini və baxışlarını açıq, güşətsiz şəkildə bildirməkdən çəkinmir, dövrün aktual problemlərini yalnız milli mənafə məcrasında dəyərləndirirdi.**

M.B.Məhəmmədzadənin “Azərbaycan” qəzetinin 3 mart 1919-cu il tarixli sayında çap etdirdiyi “Təşkilatlarımız” adlı məqaləsində xeyriyyə və maarif cəmiyyətlərinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyətsizlikləri casarətlə tənqid olunurdu:

“Mart faciəsi və ondan sonra uzanan istiqlalıyyət və paytaxtımı-zı xilas mübarizələri münasibətilə bütün mədəni təşkilatlarımızda tərk-i-fəaliyyətə məcbur olmuşlar-dır. O təşkilatlardan ən məşhurları “Cəmiyyəti-xeyriyyə”, “Nicat”, “Səfa” və “Nəşri-maarif”, “Tərəqqi” cəmiyyətləri, “Qənaət”, “İsmailiyyə” və bir çox bu kimi iqtisadi və koope-rativ ittifaqları idilər ki, Azərbaycan türk xalqının mədəni və ictimai həyatında böyük rollar oynuyurdular. Paytaxtımızın fəthindən sonra bu təşkilatlar fəaliyyətə şüru etmədilər. Ancaq bircə Cəmiyyəti-xeyriyyə (erkək və xanımlarınkı) yenidən məhəlli olaraq icra etmişlərdir. Bun-ların əvəzində, yeni mədəni təşkilatlar doğulmadı ki, hökumətimizin və millətimizin işlərini bir qədər yüngül-ləşdirsən. Fəqət, böylə mədəni təşkilatlarımızın varlığını millət xüsusən cəmaətimizin ziyahısını hiss ediyordu”.

Mirzə Bala Bakının qurtuluşun-dan sonra cəmiyyətlərin cümhuriyyət quruculuğuna biganə yanaşmalarını, onların həmişə mədəni işlərdə fəal olduqları halda, əllərinin soyuma-larını təəssüf hissi ilə qarşılamaqla yanaşı, yeni yaranan təşkilatlardan “Türk ocağı”nın fəaliyyətini və fəaliyyətsizliyini də dəyərləndirməyi unutmur. O, həmin məqaləsində oxucularına özünü tutub açıq səmimiyyətlə yazırdı: “Mən keçmişdə və gələcəkdə öylə bir mədəni təşkilat tanımyoram ki, “Türk ocağı” qədər əhəmiyyət və qiymətə malik ola bilsin. Bir dəfə diqqət verilsin: Parça-parça olmuş, müstəqil millətlər halına gəlmiş türk xəlqini dil, hiss, ədəbiyyat və tarixcə ümumiləşdirməyi, mədəni bir türk milləti yaratmaq vəzifəsini öhtəsinə alan bir cəmiyyət nə qədər ağır və mühüm məqsəd ilə çalışmış olur”.

Bakı və ətraf kəndlər birliyi ideyası AXC dövründə də gündəmdə olub. Lakin, bu birlik millimi, dinimi zəmində inkişaf edib möhkəmlənməli, formalaşmalıdır?!

Mirzə Bala Məhəmmədzadə 1919-cu ilin fevral ayının 15-də ya-radılan “Bakı və ətrafının müsəlman zəhmətkeş ziyalılarınin ittifağı” adlı təşkilatla, onun məramnaməsi və fəaliyyət yönümü ilə ciddi maraqla-naraq münasibət bildirmişdir. Mirzə Balanın fikrincə, “Millətin-- dok-ter, yurist, mühəndis, mühərrir və bu kimi mütəxəssis ziyalılarınin ittifaqı ancaq sənədləri olan elm-lərin nəşrinə çalışmas və o birlikləri ilə millətlərinə yardım etməlidir. Siyasi və milli məsələlər təbliği isə on-ların sənəti olmadıgı kimi cəməətin də bir sinfini ziyalılardan cəqarır, xalqımızda mədəniyyətə və məarifə “mühafizəçilik” kimi bu hal tərərdə”.

Müəllif haqlı idi. Cümhuriyyət dövründə yeni təşkilatların, cəmiyyətlərin yaradılması-na qanunla icazənin verilməsi nəticədə bəzi sahələrdə əyintilərə, sui-istifadələrə gətirib çıxarmış-dır. Cəmiyyətlərdə ümummilli mənafe-lərin güdülməsi, dövlətçilik, demokratiya prinsiplərinin inkişaf tendensiyasından daha çox, bəzi şəxslərin dar, dayaz maraq dairələrinə xidmət göstərilməsi acınacaqlı və utancgətirici hal idi. Bu baxımdan Mirzə Bala doğru yolda olmayan, is-tiqlala xidmət etməyən, cümhuriyyət ideallarına əks platformada daya-nan təşkilat rəhbərlərinə öncədən xəbərdarlıq edirdi.

Mirzə Bala Məhəmmədzadə mətbuat vasitəsilə siyasi qruplaşma-ların kölgəli məramlarını mütləmədi aydınlıq gətirir, milli istiqlalımıza böhtan atanlara, Rusiya bolşeviklərinə züty tutanlara açıq və sərt münasibət

bildirmişdir. Onun “İstiqlal” qəzetinin 7 iyun 1919-cu il tarixli sayında çap etdirdiyi “Bizdə sinif mübarizəsi” məqaləsində dövrün bir sıra proble-matik suallarına dəqiq və sərrast cavablar müşahidə edirik: “Bolşeviklər başçariyyətin nicatını kapitalın verilməsində buluyurdular. Məgər bunu biz bilmiyoruzmu? Kim istəyər ki, 3-4 milyonluq bir Azərbaycan tür-kü adından ancaq 3-4 nəfər bəy-xan vəkil olunsun və kəndilərinə bir millət adı versünlər?”

...Kim istəməz ki, millət böylə əsarətdən qurtulsun, kəndi- kəndinə hakim olsun, bir neçə qolçomaqların hakimiyyətinə və keyf məişətinə bir imha qoysun? Kim istəməz ki, millətləri qanlı davalara sövq edən kapitalist, sərvətdar, intriqaçılar iş ba-sından qovulsun, millətlər bərabər və müsavata malik olsunlar da bütün bir dünya federasionu qurmağa müvəffəq olsunlar?

...Biz buna bütün dünya-ya hüriyyət və ədalət istəyən sosialistlərin təqsiri degil-- səhvi deyəcəkdir, bir nətiqə təcürbəsizlik adı vermiyəcəkdir, çünki möhkum millətlər əsrlərlə imperializmin əsarətində yalnız sinfi cəhətdən degil, bir milli tərəfdən məhrumiyyətdə bulunmuşlar, bu milli əsarət məhkum millətlərin bütün sinflərini birləşdirmiş, onları bəyindən, xanından, əkinçi və ziyahısına kimi birləşmiş bir tən, vahid halına gətirmişdir”.

Mirzə Bala Məhəmmədzadənin sinfi mübarizə probleminə baxışı fərqli və maraqlıdır. Onun fikrincə, bir millətin siniflərə bölünmədən digər bir millətin əsarəti altında yaşamaq-dansa, bəyindən əkinçisinə, xanından ziyahısına qədər birləşib müstəqil yaşaması üstündür. Mirzə Bala Azərbaycan istiqlalını təhdid edənləri öncədən görür, onların məkirli nəyyətlərini açıb göstərməkdən çəkinmirdi. O, fikirlərini qeyd edilən məqalədə açıq, birbaşa söyləyirdi: “Millətlər, o cümlədən Azərbaycan dəxi müstəqil oldu. Müstəqil olmaq ilə bərabər, sollaşıyor, xəlq fikri, xəlq diləgi, xəlq arzusu qarşısında döz çökməyə başlayor, zəhmət və sərvət məsələsi, topraq və mülkədar məsələləri zəhmətkeş xəlqin nəfinə həll olunmağa başlayor...”

Əgər “Şimal hüriyyətçiləri və qərb mədəniləri” istiqlalıyyətimizi pozmaq fikr ilə hərəkət etsələr, əmin olma ki, nəticədə Azərbaycan sərvətdarları fürsət qazanacaqlar. Xəlq həqqından çəkməyə və is-tiqlal uğrunda sinfi düşmənlər ilə birləşməyə məcbur olacaqdır. Millətin fikrindən sinfi məsələlər çıxacaq. Bir ziddiyyət və bədbinlik oyadacaq-dır. İnsanların hüriyyət və səadət arzulayanları, millətlərə tərəqqi və mədəniyyət diləyənlər bunu nəzərdə tutmalı, Azərbaycan türk xalqının siyasi və sinfi hüriyyətinə mümanəət yaratmamalıdır”.

Mirzə Bala ideologiya, məram etibarilə bir-birinə zidd mövqeyə malik siyasi firqələrin AXC əleyhinə yaxınlaşmasını, eyni məqsəd uğrunda mübarizəyə qoşulmasını anlamadığını

bildirirdi. Sosialistlərlə ittihadçılərin siyasi maska taxaraq işbirliyi həyata keçirmələri M.B.Məhəmmədzadənin “İstiqlal” qəzetinin 18 yanvar 1920-ci il tarixli sayında dərc olunmuş “Cümhuriyyətmə, dikta-torluqumu?” sərlövhlə məqaləsində geniş şərhini tapmışdır. Məqalədə yazılırdı: “Məmləkətimizi “Sosia-list Cümhuriyyəti” halında görmək istəyən sosialistlər əzm ilə qəlbində mütətəfit fikri bəsləyən mühafizəkar “Şəriət istəriz” firqəsinin birləşməsi Azərbaycan yeni tarixi-milliyəsinin qanlı və ağlar səhifəsini təşkil edi-yordu. Zahira? Bu iki biri-birinə zidd olan firqənin birləşməsinə qüvvətli bir əsas görünüyordu...

Çünki Denikin ilə Lenin öptü-

təşkilini bir çox nəfərin hasili əməli bilənlərə və Avropa əfkari-ümumiyyəsinə əleyhimizə qalxızmaq istəyənlərə millətimiz və zəhmətkeş Azərbaycan türk xalqı lazimi cavab verdi.

Hüriyyət bayramlarında, Qələ nüməyişlərində, 31 mart tətilində intriqaçıların siyasi tətillərində xal-qımızın göstərdiyi istedad nə qədər siyasi bir huşiyarlığa malik olduğunu və istiqlalıyyət fikr ilə nə qədər sıx surətdə mərbut bulunduğunu isbat etdi.

28 Mayıs istiqlal bayramı isə keçənlərdən daha qiymətli və daha tarixi bir nüməyiş olmuşdu. Burada millət həyət-i-ümimiyyəsilə erkəkindən qadınına, çocuğundan

böyükünə qədər iştirak ediyordu. 28 Mayıs bayramı millətin yarısı olan qadınlarımızı da həyati ictimaiyyəyə dərmiş, onların da canlı bir qüvvə olduqlarını isbat etmişdi.

Bunun daha əhəmiyyətli cəhəti bu idi ki, bu hiss, bu anlaqlığı türk qadınları xüsusi hazırlıq sayəsində degil, zamanın təsiri və kəndilərinin təbii dərəkələri, bərkətilə kəsb etmişlərdi. Ona görə iman ediram ki, bu gün üzərimizə gələn təhlükəni yalnız kişilərimiz degil, artıq intibaha başlanmış qadınlarımız da hiss ediyor-lar”.

Bayram təntənəsinin sədələri qulaqlardan gətməmiş Mirzə Bala vətənin təhlükəsizliyi haqqında düşüncüdü. Düşmənlərin məkrliyini, hiyləgərliyini görür, yaxınla-şan təcavüz aksiyasını hiss edir, istiqlalsevər insanları ayıq-sayıqlığa səsləyir. O, cəmiyyətin xüsusi bir qismi olan qadınları müstəsna qüvvə hesab edərək, məqalənin davamında onların köməyinə ehtiyac olduğ-u-nu vurğulayaraq yazırdı: “Bu gün gənclərimiz əskər surətində cəbhəyə gedir. Cəmaətimiz qocalarımız ilə ordusu, ehtiyat könüllü alayı yapıyor. Firqələrimiz, partiyaalarımız bütün xüsusi firqə münəqşələrini unudaraq vətənin və istiqlalıyyətin müdafiəsi üçün mücahid və mübarizlər düzəltməyə məşğuldurlar.

Yazıcılarımız, mühərrirlərimiz bütün məhəllir və istedadlarını milləti ayılmağa, vətən müdafiəsi hissi oyat-mağa, dostunu və düşməni tanıma-ğa səy ediyorlar.

Natiqlərimiz xalqımızı ittihadə, birliyə və hökumət ətrafına toplanıb Azərbaycanı qorumağa çağırıyorlar.

Bu təhlükə qarşısında qadın-lar bütün qüvvələrini toplamalı, səfərbərlik halına gəlməlidirlər.

Təhlükənin acısını istibdad zamanı-- martdan sentyabə kimi hiss etmiş, dadmış olan, xüsusən Bakı türk qadınları bilməlidirlər ki, indiki təhlükə keçənkindən daha böyük əsarət və vəhşət gətirir. Əgər kişilərimizin silah başına qoşduğu bu vaxtda qadınlar da dəzgəh başına, əsgərlərimizi arxadan təmin etmək işinə qoşmasalar tarix qarşısında, məsul və mədənilər qarşısında yənə “vəhşi” görünərlər.

...Əgər 28 May nüməyişini Bakı türk qadınları heç bir təşkilat tərəfindən, hazırlıq olmadan icra etdisə ümidvarıq ki, bu işdə qadınlar cəmiyyəti tərəfindən hərəkət olunsə qadınlarımız atıl (tənbəl, ətalətlı--A.R.) qalmazlar. Öz gənc və zərif qüvvələri ilə gənc vətənimizə böyük xidmət edərlər”.

Mirzə Bala Məhəmmədzadənin Azərbaycan qadınlarını anadolulu və istanbullu bacılərından ibrət alaraq əsgərliyə gedən gənclərimiz üçün arxa cəbhədə onlara hərbi geyim hazırla-maları haqqında təşəbbüs qaldırması o dövr üçün cəsarətli təklif idi. Əslində, bu təklif cəmiyyəti milli birliyə, bütövlüyə doğru aparan yolun başlan-ğıcı idi. Qadınların hüquq bərabərliyini təmin edən təşəbbüsi idi. Xanımların, anaların Vətən və İstiqlal yolunda öz təhəllərlərini vermələrinə çağırış da, bu sözlər əsrlərə formalaşmış mühafizəkar düşüncələrin dağıdılma-sına yönəlmiş, qadın azadlığının pərvəriş tapmasına xidmət edən, uzaqgörənliklə

söylənilmiş müraciət idi.

Xalqımız və dövlətçiliyimiz üçün tarixi məqamlarda Mirzə Bala Məhəmmədzadənin təklifləri, təşəbbüsləri, tövsiyələri yetərincə əsaslandırılmış, məntiqli və uzaqgörənliklə söylənilmiş düşüncələr olur.

M.B.Məhəmmədzadə yaradıcı-lığında, publisistik fəaliyyətində təhsil məsələsinə də böyük önəm vermiş, milli mədəni və mənəvi problemlərin həlli yollarının məktəbdən, maarifdən keçdiyini xüsusi vurğulamışdır. Məlumdur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə universitet açmaq, milli kadrlar yetişdirmək məsələsi həm parlamentin, həm də mətbuatın gündəliyində qızğın

müzakirələrə səbəb olmuşdur. Bu məsələnin tərəfdarları olduğu kimi, əleyhdarları da mövcud idi. Hər kəs öz məntiqini doğru hesab edirdi. Xüsusilə belə bir fikir qabardılırdı ki, “Bu universitet türk tələbələri üçün deyil, başqa millətlərdən ötrü açılır”. Çünki, Azərbaycan türkcəsinə bilən professorlar, yüksək səviyyəli mütəxəssislər yoxdur. Dərslərin rus dilində aparılması Azərbaycan türkləri üçün çətinliklər yaradacaq.

Mübahisələrin qızğın çağınd-a Mirzə Balanın “Azərbaycan” qəzetinin 1919-cu il 9 iyul tarixli sayında çap etdirdiyi “Darülfünun haqqında” adlı məqaləsi problemə ya-naşma tərzı baxımından diqqət çəkir: “Türk tələbələri arkadaşlarının əsas rəyləri olan “milli” darülfünun fikrinə şərikəm və onu da ətiraf ediyorum ki, bu rus professorların böylə həvəslə çalışması rusluğa yeritmək, rus mədəniyyətini yapmaq üçündür.

Darülfünun mütləqə ... türkcə olmalıdır. Başqa şöbələri olmasə da, ədəbiyyat və tarix şöbəsinə türkcə aparmaq çətin deyildir. Bunun olaca-ğına ümid vardır.

...Gənclərdən, tələbələrədən fəal millət və xəlq xadımları vücutdə gətirmək üçün hökumət tələbələrərimizin milli tərbiyəsinə ciddiən əhəmiyyət verməlidir. İstər Bakıda, istər Avropaya göndəriləcək indiki dilsiz tələbələrərimizdən ana lisa-nını, milli tarix və ədəbiyyatı bilməsi tələb olunmalıdır. Bu olmazsa millət onun gətirəcəyi elmdən əsla fayda görməz”.

Mirzə Balanın bir az sət və konkret olaraq toxunduğu milli dildə tədris problemi o dövr üçün mürrəkəb, müşkül və eyni zamanda əhəmiyyətli məsələ idi. Müstəqil dövlətin milli məfkurəsinin tərəqqisi üçün milli dilin cəmiyyətin işlək insiyət vasitəsinə, həyat tərzinə çevirmək, milli ruhu yüksəltmək zəruri idi. Millilik Mirzə Balanın qanında çağlayır, ruhunda pərvəriş tapır, əmalında, məfkurəsində ideala çevrilmişdir. Eyni dəyərləndirmə müstəvisindən yanaşdıqda onun Cümhuriyyət Hökumətinin xar-ci ölkələrdə təhsil almaq üçün göndərməyə hazırlaşdığı tələbələr haqqında da bəxış və tövsiyələri fərqlidir.

M.B.Məhəmmədzadə “Azərbaycan” qəzetinin 29 yan-var 1919-cu il tarixli sayında çap olunmuş “Tələbələrimiz haqqında” sərlövhlə məqaləsində bu məsələ ilə bağlı yazırdı: “Üç sənə irəli Avropaya əsir bir ölkənin məhkum bir oğlu ge-dirdi. İmdi isə müstəqil bir hökumət halında bulunuruz. Həyatımız dəyişmiş, cəryan və tələbatı da başqa hal almışdır. Bu gün istiqlalımızı təmin etmək və onun icarəsində yeni bir həyat, mədəni bir dünya yaratmaq projesi cızılmışdır.

...Avropaya gətmədən, mükəmməl əsa dilini bilmək, milli tarix, milli ədəbiyyat, milli mədəniyyət və həyat haqqında məlumata malik olmaq lazımdır.

İstiqlaliyyətə kimi qayıdan tələbələrərimizdə çox şeylər--nöqsanlar və bəlkə, həyatımız üçün “zəhərli” gördük.

İlyaslar “Alyoşa” oldular, Məhəmmədlər “Mişa” qayıtdılar.

Vəlilərə “Vladimir” deyirdilər. Tələbələr evlənilib gəldilər.

Milli həyat ilə yaşamadılar. Bu-nunla da xəlqimizi “avropalıqdan” ürkdütdülər. Cəmaətimiz maarifi yanlış anladı, tərəqqidən qaldı”.

Mirzə Bala Avropaya, Amerikaya təhsil almaq üçün gedən tələbələrə yüksək tələbkarlıqla yanaşmaqda, onların milli ruhlu mütəxəssislər kimi yetişməsinə arzulamaqda haqlı idi. Çünki, ölkənin müstəqilliyi elan edilsə də, dövlət quruculuğu sahəsində ilk addımlar atılsa da, ayrı-ayrı insanlar, hətta parlament üzvlərindən bəziləri milli ruhdan uzaq, müstəmləkə psixologiyasının daşıyıcıları idi. Cəmiyyətin elitar təbəqəsinin müəyyən hissəsinə rus

səbat hökumətin ibraz etdiyi sağlam və möhkəm siyasət sayəsində idi ki, biz cahan ətirafına belə nail olduq və istiqlalımızın fəal təsdiqini təntənəli surətdə bayram saxladıq. İstiqlalımız ilə əlaqədar olan o böyük günləri millət cətiyyətin unutmayaçaqdır”.

Mirzə Bala vətən, istiqlal, demokratiya üçün təhlükənin ya-xınlaşdığını hər kəsədən öncə du-yur, uzaqgörənliklə düşüncələrini, qənaətlərini oxucular ilə bölüşmək niyyətinə düşür. O istiqlalçılar üçün Cümhuriyyət bayramının ildönümünü bir ay öncə çəkirdi. Bəlkə də hissləri ona bu bayramın baş tutmayacağını xəbər verirdi.

Mirzə Bala “Zaman və xətti-hərəkət” məqaləsini çap etdirəndə

düşüncə tərzı hakim idi. Xəlq tarixi-siyasi aspektdə təbəlik, köləlik, zəncirindən xilas olsa da, müəyyən insanların nökrəçilik psixologiyasından tam azad olmaqda çətinliklər çəkirdi.

Mirzə Balanın milli düşüncəni təbliğ etməkdə məqsədi müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətini vətəndaşlara daha yaxından tanı-tırmaq və sevdirmək idi. O xalqının və dövlətinin azad, işıqlı gələcəyini görürdü, çalışmalarını, fəaliyyətini bu istiqamətdə həsr edirdi. Müəllif milli ruhun cəmiyyətin bütün sferalarında yüksəlişinə nail olmağın vacibliyini, zəruriliyini vurğulayaraq yazırdı ki, milli ordumuzun gənc zabitləri əsgərlərə təlim verərkən onlara türkcülük və azərbaycançılıq hissi aşılamalıdır. Əsgərlərimiz bilməlidir ki, məqsədimiz hüriyyətimizin qo-runmasını təmin etmək və bu azadlıq sayəsində mədəniyyətimizin inkişafına nail olmaqdır. Eləcə də ziyalı-larımız, gənclərimiz, tələbələrərimiz bilməlidir ki, onların yardımına daha möhtac olan bir cəmiyyət, bir xəlq vardır. Mədəniyyəti inkişaf etdirməklə yeni həyata doğru, de-mokratiyaya doğru irəliləmək hər bir xəlqın arzusudur.

Mirza Balanın yetərincə mükəmməl səslənən, “Azərbaycan istiqlalıyyəti arzu edən türk gəncləri, türk xalqı”na ünvanladı-ğı bu düşüncələri AXC dövrünün nazirlərindən əşidilməyən, amma qədərincə düşünlülmüş mədəniyyət konsepsiyasıdır. O, mədəniyyət ideya-sını “Azərbaycan” qəzetində çap et-dirdiyi “Hökumət və teatro məsələsi” adlı məqaləsində də xüsusi vurğula-mış, bu sahədə müşahidə edilən ətalətə, ləngliyə, bürokratizmə, qeyri-peşəkarlığa sət, kəskin münasibətini bildirmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Mirzə Bala Məhəmmədzadənin siyasi motivdə narahət duyğularının nəkbin not-lar üzərində gəzişmələrini andıran sonuncu məqaləsi milli istiqlalımızın bolşevik istilasına məruz qalmasından dörd gün əvvəl “Zaman və xətti-hərəkət” adı ilə “İstiqlal” qəzetinin 1920-ci il 23 aprel tarixli sayında nəşr edilmişdir. Cümhuriyyət bayramına bir aydan çox vaxt qalsa da, yazı Azərbaycan istiqlalının ikinci ildönü-mü münasibətilə qələmə alınmışdır. Fikirdə düşüncədə bayram əhval-ruhiyyəsi hiss olunmasa da müəllif keçilən bir il on bir ayılıq ağrılı, əzəbli yolları xatırlayaraq yazırdı: “Bir aydan sonra Azərbaycan istiqlalının ikinci sonayə-dövryyəsi tamam olacaqdır. Bir il on bir ay bundan ildir mayısın 28-ində 1918-inci il bir xəlq cümhuriyyəti elan etmişdir.

Bu böyük tarixi həqiqətdən sonra təşkil edilən hökumətlər, Bakı uğrun-da aparılan mübarizələr və axıdlan qanlar həpsi Şurayi-Millinin elan və qəbul etdirdiyi bu əsaslı prinsiplər üzərinə qurulmuşdur...

Xalqın bu arzusuna, Şurayi-Millinin əsaslarına sadiq qalaraq Azərbaycan kabinoləri parlamən qarşısında təntənəli surətdə “İstiqlalı göz bəbəyi kimi qorumağı” vəd edirkən yalnız parlamən deyil, bəlkə, ümum Azərbaycan türk xalqının alqışına nail olmuşlardı.

...Millətin göstərdiyi əzm və

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna cəmi dörd gün qalmış-dı. Hələ hərbi təcavüzə, istilaya, məğlubiyyətə dörd gün var idi. Hələ ümumi düşmənlərə, istiqlal əleyhdarlarına qarşı vətən oğullarının birləşmək fərsəti vardı. Lakin, “milli” solların solaxay addımları gənc cümhuriyyətin uçuruma yuvarlanma tempini sürətləndirirdi. Hayatını, taleyini Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əbədi bağlayan insanlar üçün azadlıq itkisi ömrə bərabər idi. Millətin mühüm, taleyüklü məqamlarında, ekstremal vəziyyətdə zəruri qərarlar qəbul etməli olan millət vəkllərinin məzar süktuxəyrat doğurdu.

1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanının sonuncu fəvqəladə gəcə iclası başlanır. Hökumətin bolşeviklərə təslim edilməsi təklifindən narazı qalan mülkəşlərə cavab olaraq sosialistlərin sırasından “qocaman bayquşun zəhərli sası” (C.Cabbarlı) əşidilir. Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlament üzvü Səmədəğa Ağə-məlioğlu heç nə baş verməyibmiş kimi özünəməxsus ironiya ilə deyir: “Bu təklifdən qorxmaq lazım deyil. Demək olar ki, burada təhlükəli bir şey də yoxdur. Deyək ki, təklif edən türk qardaşımız deyil, Poqos və ya başqa bir adamdır. Nə deyə bilərsiniz? Onlar indi deyir: “Sür dəreyə”, biz də gərək sürək”.

Hər bir istiqlalçı, vətənpərvər, millətsevər üçün bu izahatın, cavabın gültünlüyündən əlavə, adında və soyadında “ağa” sözü gəzdiran, lakin, ağayənəliqdən uzaq məclisi-məbusan müəssilinin, parlament üzvünün, firqə rəhbərinin yaltaqlıqla yoğrulmuş sayıqlamalarına bolşevik bosslar və poqoslar qarşısında qul, nökrə psixologiyasının açıq ətirafı təəccüb doğurmaya bilmir. Özlərini millətinin “ağa”sı hesab edənlər, özlərlə nökrəçilik xidmətlərini sədaqətlə yerinə yetiridlər, poqosların “Sür dəreyə” işarəsi ilə beynəlxalq aləmdə tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini uçuruma apardılar, dəreyə sürüklədilər.

İstiqlalçı düşərgə qardaş qanının tökülməsinə yol verməmək naminə zorun, şər qüvvələrin, qırmızı terrorun qarşısından geri çəkildi, demokratiyaya sədaqətin qurbanlarına çevrildi. Yurdsevər Azərbaycan türkləri üçün 1920-ci ilin aprelin 27-dən 28-nə keçən gəcə qatı zülmətin çuğladığı “vəramli bir gəcə” (C.Cabbarlı) idi. Qədim və zəngin mədəniyyətə malik bir xəlqın taleyi, Şərşin ilk Xəlq Cümhuriyyəti bir gecənin içində qaranlığa, yalana, riyaya bürünən bir boşluğa yuvarlandı.

Mirzə Bala Məhəmmədzadə və Cəfər Cabbarlı Cümhuriyyət Par-lamentinin həyəcanlı son iclasını kağıza köçürməkdə, bəlkə də, ilk dəfə çətinlik çəkirdilər. Çünki bir azdan “Qırmızı qaranlıqlar” (Ə.Hü-seynzadə) dövrü başlanırdı.

Asif RÜSTƏMLİ, AMEA N. Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri